

MORFOLOŠKE OSOBITOSTI BOŽIĆEVA AORISTA

Zlata Bogdan

Za sve koji su proučavali aorist na pisanim tekstovima jednu od glavnih teškoća predstavljala je obična podudarnost 3. lica jd. aorista i prezenta u mnogih glagola. Taj su problem isticali gotovo svi. Zbog te podudarnosti i nije moguće broječanim pokazateljima prikazati točan omjer upotrebe jednog ili drugog oblika u nekom tekstu. Tako Krunoslav Pranjić proučavajući stilističke osobitosti aorista u Matoševoj prozi kaže:

»Problemsko je gramatički, ortofonijski, prije no stilistički, drugo nešto u vezi s aoristnim oblicima. Problem je realizacije onih aoristnih oblika koji su oblički neutralizirani, koji su glagolske istoglasnice (homonimi) s trenutnim prezentom istoga glagola budući istopisnice (homografi) premda nisu i istozvučnice (homofoni).«¹

Međutim, ima glagolskih oblika za 3. l. jd. koji su sve to troje: i homonimi, i homografi, i homofoni. Takvi su npr. oblici glagola četvrte vrste. S tog stajališta posebno je zanimljiv i oblik *reče*, jer on može biti na dva načina očitán i u prezentu i u aoristu, a upravo je jedan od najfrekventnijih glagolskih oblika u pripovjednoj prozi.

Paralelno prikazani glagolski oblici za 3. l. jd. prezenta i aorista daju ovu sliku:

Vrsta	razred	glagol	prezent	aorist
I.	1.	oplèsti	oplètē	òplete
	2.	otrèsti	otrésē	òtrēse
	3.	ogrèpsti	ogrèbē	ògrebe
	4.	ispèći	ispèčē	ìspeče

¹ Krunoslav Pranjić, *Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze*, doktorska disertacija (rukopis), Zagreb, 1966., str. 93.

	5.	pròklēti	<i>prokùnē</i>	<i>pròklē</i>
	6.	ùmrijeti	<i>ùmrē</i>	<i>ùmrije</i>
	7.	zàčuti	<i>zàčujē</i>	<i>zàču</i>
II.		potònuti	<i>pòtonē</i>	<i>pòtonū</i>
III.	1.	ùvidjeti	<i>ùvidi</i>	<i>ùvidje</i>
	2.	zadržati	<i>zadržī</i>	<i>zadržā</i>
IV.		zamòliti	<i>zàmoli</i>	<i>zàmoli</i>
V.	1.	sačúvati	<i>sàčūvā</i>	<i>sàčūvā (sačúva)</i>
	2.	napísati	<i>nàpīšē</i>	<i>nàpīsā (napísa)</i>
	3.	ùbrati	<i>ùberē</i>	<i>ùbrā</i>
	4.	pòsijati	<i>pòsijē</i>	<i>pòsijā</i>
VI.		pokupòvati	<i>pokùpujē</i>	<i>pòkupovā</i>

Vidljivo je da od 16 različitih grupa glagola u deset od njih nisu jednaki oblici za prezent i aorist, a u šest su homografi. Osim ove istovjetnosti dolazi u većini slučajeva u pripovjednoj prozi i do podudarnosti istih glagola i u glagolskom aspektu. Potrebno je još naglasiti da je razlika u sintaktičkom značenju perfektivnog prezenta i aorista često jedva osjetna. Lako se može uočiti da u današnjem jeziku perfektivni prezent sve više potiskuje aorist. Za sada se ta dva oblika upotrebljavaju usporedno, i oni se mogu međusobno zamjenjivati upravo zbog toga što se glavno značenje obaju oblika poklapa sa značenjem glagolskog vida.

Za proučavanje morfoloških osobitosti aorista Mirka Božića poslužiti ću se tekstovima njegovih dvaju romana, KURLANI² i NEISPLAKANI.³ Ovdje se neću osvrutati na sintaktičko značenje i stilističke vrijednosti njegova aorista, nego ću nastojati da prikažem za koje se morfološke oblike Božić odlučivao, pošto se već opredijelio za aorist, kad je mogao birati. Pitanje je kako Božić upotrebljava aorist od onih glagola koji ga tvore na dva načina. To su prvenstveno neki glagoli I. vrste 4. razreda i glagoli II. vrste. Oni imaju za aorist kraći oblik i oblik produžen slogom -nu-.

Od glagola I. vrste 4. razreda Božić je u svojim romanima upotrijebio u aoristu slijedeće:

dići/dignuti (izdići, odići, podići, poizdići, zadići)

kleći/kleknuti

maći/maknuti (samo u složenicama: izmaći, odmaći, pomaći, primaći, pro-
maći, razmaći, smaći, uzmaći, zamaći)

² Mirko Božić, Kurlani, »Prosveta«, Beograd, 1958.

³ Mirko Božić, Neisplakani, »Zora«, Zagreb, 1955.

pobjeći/pobjegnuti
 stići/stignuti (sustići)
 taći/taknuti (dotaći)
 trći/trgnuti (istrgnuti)
 uleći/ulegnuti
 umući/umuknuti

Frekvenciju upotrebe kraćih odnosno dužih oblika prikazuje slijedeća tabela:

infinitiv	kraći oblik (bez -nu-)	duži oblik (sa -nu-)	orist
dići/dignuti	26	2	diže/dignu
kleći/kleknuti	2	1	kleče/kleknu
maći/maknuti	14	8	odmače/izmaknu
pobjeći/pobjegnuti	2	-	stiže/stignu
stići/stignuti	3	1	pobježe/-
taći/taknuti	6	-	stiže/stignu
trći/trgnuti	4	2	tače/-
uleći/ulegnuti	-	1	-/ulegnu
umući/umuknuti	1	-	umuče/-
Ukupno	58	15	

Očito je da Božić mnogo češće upotrebljava orist bez sloga -nu-, dakle kraći orist. Od svih navedenih glagola najčešće je upotrijebio glagol *dići* i njegove složenice i složenice od glagola *maći*. Kraćim oristom od *dići* poslužio se 26 puta, a dužim samo dva puta. Od složenica s -*maći* kraći je oblik upotrijebio 14 puta, a sa slogom -nu- 8 puta.

Potreban je poseban osvrt na upotrebu glagola *reći* i to na njegov najfrekventniji oblik *reče*. Na svakih deset stranica teksta Božić je ovaj oblik upotrijebio u prosjeku deset do petnaest puta, a npr. u NEISPLAKANIMA od stranice 389. do 399. čak 35 puta.

Oblik *reče* najčešće dolazi kao razjašnjenje i dopuna uz završetak upravnog govora. Budući da je potpuno istovjetan za 3. l. prezenta i aorista, ne može se strogo razlučiti da li je pisac, služeći se tim oblikom, mislio na prezent ili na aorist. I kad bi se čitao tekst, ne bi pomoglo, jer su i prozodijski ova dva oblika istovjetna. Štoviše, i u prezentu i u aoristu mogu imati jednako i dvovrsnu akcentuaciju: *rěče* i *rèče*. Koliko se ti oblici poklapaju ne samo svojim vanjskim oblikom nego i svojim sintaktičkim značenjem, vidi se i po tome što bi smisao i vremensko značenje rečenice ostali isti ako bi se oblik *reče*, kad se on nalazi kao komentar upravnog govora, zamijenio oblikom

rekne, nedvojbenim prezentom. Božić je oblik *rekne* uz direktni govor naveo samo dva puta u svom prvom romanu, a u drugom nijedanput.

Aoristi u Božićevim romanima dolaze ponajčešće u 3. l. jd., zatim u 3. l. mn. Rijetko u ostalim licima. Za glagol *reći* ima, međutim, malo raznovrsnijih potvrda. Nijedanput nije upotrijebljen oblik *rekosmo* ni oblik *reče* za 2. l. jd. Za sve ostale oblike ima primjera (rekoh, rekoste, rekoše).

Još jedna posebnost u vezi s ovim glagolom privlači pozornost. Božić je gotovo potpuno zanemario njegove složenice. Osim jednog primjera, oblika *izreče*, ne može se naći još neka potvrda.

Već letimičnim čitanjem lako se može zapaziti da Božić u svojoj prozi u aoristu najviše upotrebljava glagole druge vrste. Slog -nu- kao da u sebi ima neko semantičko obilježje kojim se izražava kratkoća trajanja i svršenost radnje. Najčešće glagoli s -nu- znače svršenu, punktualnu radnju, premda inače ima i nesvršenih glagola sa -nu-, npr. tonuti, ginuti, brinuti, sahnuti i dr.

Osvrnut ću se na one glagole u Božićevu tekstu koji mogu tvoriti aorist na dva načina.

Od glagola *nagnuti* (se) ima dvije potvrde: *naže se* i *nagnuše se*.

Raznoliki su oblici aorista od glagola *okrenuti* (se). Dok u prvom romanu isključivo upotrebljava oblik *okrenu se* – 6 puta, dotle u NEISPLAKANIMA preteže okrete se – 10 puta, a onaj prvi oblik nalazi se samo 4 puta. U oba romana po jedanput dolazi oblik *okrenuše*.

Od glagola *prekinuti* (se) prevladava oblik *prekide* (se), u oba romana upotrijebljen 13 puta, a oblik *prekinu* (se) samo 3 puta.

Od glagola *skinuti* ima *skide* 2 puta i *skidoše* jedanput. Nema oblika sa slogom -nu-.

Glagol *sagnuti se* dolazi dva puta u aoristu, u NEISPLAKANIMA jedanput kao *saže se*, a drugi put kao *sagnu se*.

Ako se ova zapažanja povežu s onima o glagolima I. vrste 4. razreda, bolje će se uočiti da je Božić težio izbjeći aoriste sa slogom -nu- kod onih glagola kod kojih je to bilo moguće. Oblici bez toga infiksa kraći su i raznolikiji pa su stoga prikladniji da se izrazi dinamika radnje te postigne veća živost i šarolikost stila. Ova Božićeva težnja još je vidljivija u drugom romanu koji je u jezičnom pogledu svakako bolji i dotjeraniji.

Neke aorisne oblike od glagola III. vrste 1. razreda Božić ne upotrebljava onako kako propisuje normativna gramatika, već se služi ikaviziranim oblicima koje je primio iz narodnog govora svoga rodnog kraja. U KURLANIMA stoji: *uletiše* (str. 66.), *zaboliše* (58.), *pocrniše* (173.). I književni kritičari zamjerali su Božiću što te oblike upotrebljava izvan dijaloga. Ovakvih grešaka nema u drugom romanu.

Pored *reče* najfrekventniji aorisni oblik u Božićevoj prozi jest *stade*. Glagol *stati* najviše dolazi u značenju *početi*, a njegov aorisni oblik *stade* obično je dopunjen infinitivom nekog drugog glagola. Od glagola *stati* Božić upotrebljava velik broj složenica, npr. *nastati*, *nestati*, *odustati*, *ostati*, *postati*, *posustati*, *prestati*, *pristati*, *ustati*, *zastati*.

Uz oblik *stade* stavlja infinitive najrazličitijih nesvršenih glagola. U KURLANIMA s ovim je oblikom kombinirao 9 raznih glagola, a u NEISPLAKANIMA čak 57. Neki se ponavljaju i do tri puta (npr. *brojiti*). Ovom jezičnom mogućnošću Božić se obično služi onda kad nema odgovarajućeg svršenog inkoativnog glagola da bi ga stavio u aorist. Kad želi naglasiti završetak radnje, upotrebljava aorist složenice, oblik *prestade*. Velika frekvencija dvaju aorisnih oblika *poče* i *stade* najrječitije govori da je Božićev aorist karakterističan po tome što se njime ističe završenost početka glagolske radnje.

I glagol *stati* ima za aorist i duže i kraće oblike. Božić redovito upotrebljava *stade*, a oblika *sta* nema u njegovoj prozi. Kad su u pitanju aoristi složenica ovog glagola, opet imaju prednost duži oblici. Omjeri su slijedeći: *nesta* – jedanput, *nestade* – 4 puta; *posta* – 2 puta; *postade* – 13 puta; *zasta* – jedanput; *zastade* – 17 puta. Vidi se da Božić, što se tiče upotrebe aorista ovog glagola, odstupa od svoga uobičajenog postupka. Ovdje se odlučuje za duži oblik, dok je kod glagola I. vrste 4. razreda izbjegavao oblike produžene slogom *-nu-*. Vjerojatno je ovdje odlučujući utjecaj imao govor rodnog kraja. Božićeva proza ne bi mogla biti prilogom ni tvrdnji Tome Maretića koji za aorist glagola *stati* kaže da su »oba oblika jednako u običaju bio glagol prost ili složen«. ⁴

Još dva glagola V. vrste 1. razreda imaju duži i kraći aorist. To su glagoli *dati* i *znati*.

Duži aorisni oblik *dade* istovjetan je s prezentom za 3. l. jd. pa je tu nemoguće napraviti točne brojčane omjere o čestoti upotrebe aorista. U množini je samo jednom upotrijebljen duži oblik, *dadoše*. Za kraći aorist ovog glagola nema niti jednog primjera u Božićevim romanima.

Glagol *znati* u aoristu se javlja samo u složenicama *prepoznati* i *priznati*. Od prve složenice ima jedan duži oblik *prepoznade* i jedan kraći *prepoznaše*, a od drugog glagola samo duži oblik *priznade*.

I glagol *imati* može tvoriti neke oblike na više načina. Od ovog glagola Božić nema aorista, ali je jedanput upotrijebio oblik *nemade*.

Hrvatski je jezik naročito bogat morfološkim oblicima, stoga pruža raznolike mogućnosti u oblikovanju izraza i individualizaciji stila. Na piscu je da odluči i odabere prema vlastitom znanju, naklonostima i sposobnostima,

⁴ Tomo Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, III. izdanje, Zagreb, 1963., str. 276.

da stvara u okviru danog sustava. Birajući jedne oblike češće, a druge rjeđe on daje svom jezičnom izrazu posebne značajke. Pri izboru aorisnih oblika Božić se radije priklanjao kraćima pa je i na taj način, uz mnoge druge, svoj umjetnički izraz učinio življim i dinamičnijim. Međutim, nije sasvim zanemarivao ni drugih, duljih aorisnih oblika pa tako nije propuštao mogućnost da mu jezik bude što raznolikiji.

NARODNI NAZIV HRVATSKOG JEZIKA TIJEKOM HRVATSKE POVIJESTI

Benedikta Zelić-Bučan

(Svršetak)

Naskoro se pokazalo da su ilirske kombinacije hrvatskih preporoditelja bile neosnovane, da svaki južnoslavenski narod (Slovenci i Bugari, a kasnije i Makedonci) rãdi jaćanja vlastite narodnosti rãdi na izgradnji vlastita književnog jezika, i to polazeći upravo od onih elemenata koji ih najviše razlikuju, a ne približuju susjednim i srodnim narodima. Preostalo je da književno jezično jedinstvo izgrade još eventualno samo Hrvati i Srbi. U tom smislu je i došlo do književnog dogovora u Beću 1850. godine. Međutim to je bio privatni dogovor nekoliko jezikoslovaca koji nije nikoga obvezivao. Osim toga glavni predstavnik srpske strane na tom dogovoru Vuk Stefanović Karadžić nije tada bio ni kod kuće prihvaćen: ni u Vojvodini, gdje su mu se žestoko opirali pristaše slavenosrpskog jezika kao književnog, ni u kneževini Srbiji, koja je njegovu reformu prihvatila tek 1868. godine. Međutim i predstavnici ideje o izgradnji jedinstvenog književnog jezika za Srbe i Hrvate nisu se slagali. Postojale su značajne razlike između Gajeva jezika i tzv. zagrebačke škole s jedne i Karadžićeva jezika s druge strane. Karadžićeva verzija pobijedila je u Hrvatskoj tek pod kraj stoljeća, a ni onda nije sasvim, jer je ni onda nisu svi prihvatili, ali je tada bila već napuštena od Srba u Srbiji, koji su se u međuvremenu orijentirali na vojvođansko-šumadijsko ekavski govor. Potpuno jedinstvo književnog jezika tako nije bilo postignuto niti između Hrvata i Srba.

Iako je ilirski pokret bio zatalasao široke građanske slojeve u sjevernoj Hrvatskoj, u Dalmaciji je dugo pružan otpor Gajevoj koncepciji i reformi. Nosi-lac tog otpora bio je Ante Kuzmanić sa *Zorom dalmatinskom*. Zora je prihvatila Gajev pravopis tek od početka 1849. godine. Glavni motiv Kuzmanićeva otpora bila je Gajeva koncepcija stvaranja zajedničkog književnog jezika za sve južne Slavene, prihvaćanje narodnog govora za osnovu jezika, a zanemarivanje bogate hrvatske ikavske književne tradicije. »Mi smo Horvati i horvatski